

Челак О.П.

Теоретичні аспекти дослідження регіонального розвитку

Аналізується еволюція теоретичних уявлень про регіональний розвиток як окремих предмет дослідження, який сформувався в результаті розвитку економічних, соціальних і політичних наук і сьогодні становить самостійний напрям наукових досліджень, заснований на міждисциплінарному підході до дослідження регіонального розвитку в усіх його проявах. Концептуальною основою такого регіонального розвитку є концепція сталого розвитку.

Ключові слова: регіональний розвиток, регіональна політика, регіональні органи влади, регіональна економіка.

научных исследований, основанное на междисциплинарном подходе к изучению регионального развития во всех его проявлениях. Концептуальной основой такого регионального развития является концепция устойчивого развития.

Ключевые слова: региональное развитие, региональная политика, региональные органы власти, региональная экономика.

This article is about an evolution of theoretical concepts of regional development as a separate subject of study, which was formed as a result of economic, social and political sciences development and now is a separate field of research, based on a multidisciplinary approach to the study of regional development in all its manifestations. The conceptual basis of the regional development is a concept of sustainable development.

Key words: regional development, regional policy, regional authorities, regional economy.

УДК 323.174

Челак О.П.,
аспірант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

Анализируется эволюция теоретических представлений о региональном развитии как отдельном предмете исследования, который сформировался в результате развития экономических, социальных и политических наук и сейчас представляет собой самостоятельное направление

Глобалізаційні процеси у світі, розвиток демократії, а також ствердження сталого розвитку як орієнтуру загальнолюдського розвитку, з одного боку, свідчать про втрату сучасними націями-державами свого місця та ролі у світовому суспільно-політичному та соціально-економічному процесах, а з іншого боку, актуалізують регіональний (локальний) рівень управління та регіональні (місцеві) органи влади як найбільш дієздатні щодо забезпечення подальшого розвитку суспільства.

Водночас у межах суспільно-політичних наук відбувається певний перехід від традиційного поділу на регіональну економіку та регіональну політику як окремі галузі знань про справи на місцях до формування нового проблемного поля наукових досліджень – регіонального розвитку, який за своєю природою має різні сфери прояву, а отже, потребує поєднання зусиль усіх наук і застосування міждисциплінарного підходу до свого аналізу.

Проблемою територіального розвитку країн світу займалися багато представників економічних наук, серед яких доцільно вказати на роботи західних учених У. Айзарда, Дж. Бортса, Х. Зібберта, А. Вебера, В. Лаунхардта, А. Маршалла, А. Пределя, Й. Тюнена та ін. Серед українських авторів заслуговують на увагу роботи Т. Безверхнюк, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Поповкіна, Д. Стеченко, В. Чужикова та ін. Проблеми регіональної політики досліджувались у працях провідних вітчизняних науковців О. Амоша, П. Беленького, З. Бройде, В. Будкіна, З. Герасимчук, Є. Кіш, М. Козоріз, Ю. Макогона, М. Мальського, Н. Мікули, А. Мокія, Г. Музиченко, С. Писаренко, Т. Татаренко та ін.

Метою дослідження є аналіз еволюції теоретичних уявлень про регіональний розвиток, що склався

протягом розвитку світової суспільно-політичної та економічної думки як окремих напрям наукових досліджень і самостійна галузь знань.

Історія регіональної науки нараховує близько 250 років. Але впорядкована спроба розуміння регіонального розвитку була зроблена лише на початку ХІХ ст., і пов'язана вона із формуванням так званого локаційного напрямку в регіональних дослідженнях, які пов'язували економічний розвиток з раціональним розміщенням підприємств спочатку аграрної, а згодом і промислової сфери.

Найбільш сильна наукова школа склалася в Німеччині, де традиційно підвищена увага приділялася теоріям розміщення (А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Предель, Й. Тюнен та ін). До класичних теорій слід віднести дослідження проблем регіонального зростання Х. Зібберта, а також теорію регулювання територіального розвитку В. Крісталлера та А. Леша, які здійснювалися протягом ХІХ ст. і першої половини ХХ ст., заклавши фундаментальні уявлення про регіональний розвиток в умовах ринкового середовища.

Одним із перших учених з регіонального розвитку можна вважати німецького дослідника Й. Тюнена, який на початку ХІХ ст. увів у науку категорію «локальна економіка». При цьому в основному досліджувались три основні чинники та їхні взаємозв'язки: відстань від підприємства до ринків збуту, ціни на різні види сільськогосподарської продукції та земельна рента.

Іншу спрямованість мали дослідження А. Вебера, який розглядав проблеми діяльності підприємств, пов'язані з вибором їх розташування в умовах, коли джерела сировини перебувають в одному регіоні, а ринки збуту продукції – в іншому.

Доповнюючи дослідження А. Вебера з локальної економіки, А. Леш звернув увагу на аналіз схем розміщення підприємств, досліджував вплив транспортних витрат на ефекти масштабів виробництва. Головною ж заслугою ученого стало розроблення фундаментальних основ теорії просторової економічної рівноваги.

Певний внесок до теорії регіонального розвитку зробили представники англо-американської школи. У межах цієї ж школи почали формуватися теорії регіонального зростання, які були тісно пов'язані з практичною діяльністю держави та спиралися на широку базу статистичних даних.

Починаючи з кінця 50-х років ХХ ст. категорія «локальна економіка» поступово трансформувалася за змістом і сферою застосування. Так, зокрема, американський учений У. Ізард заклав фундамент сучасних теоретичних підходів до дослідження процесів регіонального розвитку й увів нове поняття та напрям дослідження – просторову економіку, тим самим розширивши можливості дослідження міжнародних аспектів діяльності регіональних господарських систем, адаптуючи макроекономічні методи для дослідження регіонів та їхніх міжнародних зв'язків, пропонуючи теорію промислового комплексу й обґрунтувавши доцільність комплексного та системного підходу до вирішення складних регіональних проблем.

З 60-х років ХХ ст. відбувається розмежування двох основних напрямів дослідження в локальній економіці – виділяють макро- і мікрорівень. Поняття «локалізація» вже не розуміють як синонім категорії «регіоналізація», замість нього вживають поняття «регіональна економіка».

Подальший розвиток теорії регіонального розвитку був направлений на розробку економетричних моделей, які нерідко були еквівалентними національним. Прагнення побудувати специфічні моделі регіонів було характерним для країн зі значними за обсягом територіями, регіони яких істотно відрізнялися між собою за рівнем соціально-економічного розвитку.

Наприкінці 1970-х рр. у Європі починається розроблення нової теорії регіонального розвитку, яка базується на використанні ендогенного потенціалу регіонів, а саме теорії саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку).

З 80-х рр. ХХ ст. все більшої популярності набуває підхід, за якого державні та місцеві програми розвитку територій слід розробляти з урахуванням концепції сталого розвитку. Цей підхід вважає, що вирішення проблем сучасності не повинно створювати загрози для наступних поколінь у задоволенні їхніх інтересів. Крім того, сталий розвиток дає змогу поєднати і економічну, і соціальну, і екологічну складові частини зі значним акцентом саме на останній. Вагомості цьому підходу додало визначення концепції сталого розвитку загальносвітовою

філософією подальшого розвитку всього людства, у межах якої упровадження її основних постулатів покладено на території та регіональні органи самоврядування, що значно актуалізувало регіональні дослідження загалом і регіональний рівень влади зокрема [2].

Водночас для забезпечення сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення регіонального середовища в 90-х рр. ХХ ст. розвивається концепція регіональних інноваційних систем.

Новий етап регіонального розвитку починається з усвідомлення важливості ідентифікації території, її ролі як конкурента та партнера для інших територій. Наприкінці ХХ ст. новою теорією регіонального розвитку стає теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності. Вона враховує підходи та ідеї усіх наявних регіональних теорій і концепцій, економічних і соціально-політичних теорій і передбачає застосування ексклюзивних, інноваційних механізмів для забезпечення територіального розвитку [5].

Наступним кроком у формуванні теорії регіонального розвитку є виявлення важливості соціального фактора, зокрема соціального капіталу, без якого регіональні інноваційні мережі не можуть бути ефективними. Сьогодні це питання більше розробляється зарубіжними дослідниками. Саме довіра, створена на соціальному капіталі, може стати фактором ділової стабілізації та основою для інноваційного розвитку територій.

Необхідно зазначити, що соціальний капітал лише на початку ХХІ ст. розглядається як чинник територіального розвитку. Сьогодні закладаються підвалини теорії соціального капіталу території як нової теорії регіонального розвитку. Протягом останніх років у межах регіоналістики почали розроблятися теорії соціальних мереж та економіки знань як основи регіонального розвитку.

Наявність великої кількості теорій регіонального розвитку викликає потребу в класифікації теорій за певними критеріями. Сучасна регіоналістика пропонує декілька різних класифікацій.

Перший підхід (за М. Джаман) ґрунтується на систематизації теорій регіонального розвитку за критеріями розміщення та зростання й містить три групи теорій:

1) теорії розміщення, які складаються зі статичних теорій, представниками яких є А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Льош, Й.Г. фон Тюнен та ін., і динамічних теорій Р. Вертона, Х. Хотеллінга та ін.

2) теорії регіонального росту, до складу яких відносять неокласичні теорії, засновані на виробничій функції, У. Айзарда, Дж. Бортса, Х. Зібберта, А. Маршалла та теорії кумулятивного зростання Ж.Р. Будвіля, Х. Герша, Н. Калдора, Р. Мюрдаля, Х. Річардсон, Дж. Фрідмана, П. Потье, Т. Хермансена та ін.

3) інші теорії економічного розвитку, серед яких теорії державного регулювання економічного розвитку У. Гувера, С. Денісона та ін. [4].

Другий підхід (за О. Кіро) тісно пов'язаний із першим, однак заснований він на виокремленні концептуального підґрунтя для формування теорій регіонального розвитку. Прибічники цього підходу вважають, що теорії регіонального розвитку трансформувалися з декількох концепцій: з неокласичної теорії торгівлі та теорій економічного зростання. Саме до цієї групи теорій відносять теорію центральних міст, яка активно використовується в регіональних концепціях, особливо в теорії полюсів зростання та інших структуралістських підходах [1].

Третій підхід (за В. Реутовим, Н. Головченко) ґрунтується на ретроспективному аналізі основних теорій регіональної економіки та дає підстави для об'єднання їх в умовах ринкової економіки в три групи: традиційні, технологічні й суспільно-історичні. До традиційних концепцій відносяться регіональні інтерпретації неокласичних і посткейнсіанських теорій, а також теорії незбалансованого зростання [4].

Головна ідея неокласичних регіональних підходів зводиться до того, що вільний нерегульований ринок природним чином приводить до усунення нерівномірності між регіонами. Відповідно, регіональна політика повинна зводитися до усунення перешкод для вільного переміщення роботи та капіталу між регіонами. Посткейнсіанська теорія

допускає державне регулювання міжрегіональних розбіжностей. З ринкових інструментів регіональної політики доцільно використовувати субсидії, кредитні та податкові важелі. Саме вони зараз складають теоретичну основу більшості орієнтованих на бізнес інструментів ринкової регіональної політики. Теорія незбалансованого розвитку прямо протилежна попередній: ринок без державного регулювання посилює регіональні розбіжності через циклічність і самоорганізацію ринкового механізму, який закріплює високу розвиненість одних регіонів і економічне відставання інших.

Основними недоліками цих теорій є те, що, по-перше, вони базуються на великій кількості припущень, як правило досить далеких від дійсності; а по-друге, вони майже не враховують середньо- та довгострокові тенденції суспільно-історичного розвитку.

До технологічних концепцій регіонального розвитку відносять регіональні інтерпретації теорії життєвого циклу товару, теорії «довгих хвиль» і теорії регулювання.

Теорія життєвого циклу товару розглядає розвиток виробництва певного продукту як ряд стадій (від інновації до стадії занепаду), розміщення кожної з яких орієнтується на регіони різних країн. Відповідно, для підтримки тих або інших регіонів держава повинна не стільки привертати до них інвестиції, скільки сприяти створенню інноваційної інфраструктури, яка здатна генерувати появу нових

Таблиця 1

Класифікація сучасних регіональних теорій (за В. Чужиковим)

Назва	Автор	Основна ідея
Конкуренція європейських міст	К. Джексон-Батлер, Шачер, Л. Висент	Диверсифікація соціально-економічного розвитку провідних європейських міст приводить до виникнення суперактивних центрів.
Регіональна конкуренція	М. Харб, С. Харди, Л. Албрехтс	В умовах глобалізації світового господарства загострюється конкуренція між окремими країнами та регіонами за залучення інвестицій, грантів, створення нових робочих місць.
Циклічна сенситивність регіонів	Я. Гордон	Відбувається скорочення до 10–15 років ділових циклів у регіонах, зростає нерівномірність у їхньому розвитку; слабкодиверсифіковані регіони та їхнє господарство більшою мірою залежать від коливань світової кон'юнктури.
Новий регіоналізм	М. Кітінг	Фундаментальна теорія, яка передбачає відхід від політики нівелювання регіонального розвитку до підтримки слабкорозвинутих регіонів; обґрунтовується створення нової моделі «Європа регіонів».
Регіональне планування	У. Ванноп	Внутрішнє та зовнішнє регулювання розвитку регіонів є необхідним для усунення екстремальних ситуацій.
Локальне партнерство	М. Гедес	Між активними та депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними.
Регіональний світ	М. Стоппер	У XXI ст. регіони все частіше виступатимуть як самостійні одиниці в міжнародних відносинах.
Стратегії просторового планування	В. Солет, А. Фалуазі	З метою уникнення формування екстремальних регіонів слід розробити адекватний механізм та інструментарій підтримки відсталих регіонів.

Джерело: складено автором за матеріалами роботи [5]

продуктів і своєчасно звільнятися від застарілих виробництв. Теорія «довгих хвиль» пояснює регіональний розвиток окремо взятих країн у межах 50–60-річних технологічних циклів, які змінюють один одне. На жаль, технологічні теорії не здатні виробити чіткі рекомендації для вирішення ними ж ідентифікованих регіональних проблем.

Суспільно-історичні регіональні теорії розглядають регіональний розвиток із погляду соціальних конфліктів, суперечностей між центром і периферією, вказуючи на нездатність ринку впоратися з регіональними проблемами.

Суспільно-історичні теорії регіоналізму як базис розглядають зіткнення політичних за формою й економічних по суті загальнонаціональних і регіональних інтересів. У межах цих теорій насамперед досліджують розподіл ресурсів і політичної влади між регіонами та центром, соціальні розбіжності та конфлікти. Їхні практичні рекомендації стосуються не стільки вирішення регіональних проблем, скільки перевлаштування всього суспільства, що з великою умовністю можна визнати конструктивним.

Теоретичні концепції регіонального розвитку продовжують розвиватися. В Україні після отримання нею незалежності розпочинаються активні дослідження проблем регіонального розвитку, пов'язані з фундаментальними роботами Т. Безверхнюк, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Поповкина, Д. Стеченко, В. Чужикова та інших учених, що сприяло формуванню різних наукових підходів до розуміння суті регіонального розвитку.

Заслугоює на увагу класифікація сучасних теорій регіонального розвитку, запропонована українським ученим В. Чужиковим.

Місце регіональної політики в сучасній науці необхідно розглядати у двох вимірах. З одного боку, регіональна політика входить до системи наук про регіони, таких як регіонознавство, регіонологія та регіоналістика. Кожна з цих галузей знань має свій предмет, завдання та напрями досліджень:

– регіонознавство вивчає економічні райони всіх рівнів і територіальну організацію господарства в них;

– регіонологія вивчає особливості соціального, економічного, екологічного, політичного, культурного, духовного розвитку територіальних спільнот людей (соціумів) у системі, досліджуючи відтворення соціального життя на конкретній території;

– регіоналістика являє собою синтез підходів різних наук до регіональних досліджень.

З іншого боку, регіональна політика належить до системи політичних наук. Складність питання полягає в тому, що регіональна політика має не тільки власний предмет і власний об'єкт дослідження, вона займається ще й регіональними аспектами соціально-політичного життя.

Отже, існування різних підходів до дослідження регіонального розвитку доводить, що вони є результатом соціально-економічного розвитку суспільства. Кожна теорія формується в певних регіональних умовах, а її розвиток обумовлений певними регіональними процесами. Таким чином, теорії мають значний вплив на соціальні та економічні умови розвитку суспільства певної місцевості в чітко визначений період часу.

Міждисциплінарні підходи до розуміння соціально-економічної та політичної суті регіонального розвитку дають змогу розглядати його як систему, у якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, і як систему із внутрішнім механізмом відтворення, яка містить, окрім системних властивостей, і специфічні риси: регіональні умови відтворення валового суспільного продукту, основних фондів і робочої сили, джерела капіталовкладень і затрат на утримання невиробничої сфери, особливості розподілу регіональних трудових ресурсів, фактори соціального та національного характеру тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кіро О. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці / О. Кіро // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 72–83.
2. Музиченко Г. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін : [монографія] / Г. Музиченко. – О. : Друкарський дім, 2012. – 394 с.
3. Музиченко Г. Місце та роль політичної складової в державній політиці сталого розвитку : досвід країн пострадянського простору / Г. Музиченко // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – № 24 (176). – С. 118–126.
4. Реутов В. Генезис теоретичних поглядів на регіон та регіональний розвиток / В. Реутов, Н. Головченко // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 17–22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.in.ua>.
5. Чужиков В. Глобальна регіоналістика. Історія та сучасна методологія : [монографія] / В. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.